CRONOTOPIA ALTERITĂŢII ÎN LECTURĂ COŞERIANĂ

FLORINELA FLORIA[*]

1. Comunicare şi sfere de alteritate

Antropologia lingvistică profesată de Eugeniu Coşeriu reconsideră importanţa vorbitorului şi a cadrului contextual pentru structurarea mesajului comunicaţional. Etnolingvistica şi psiholingvistica apar ca ştiinţe ale comunicării, care, alături de antropologia structurală, oferă o viziune sistemică asupra *celuilalt*. Relaţia dintre limbă şi cultură conturează, în viziunea lui Eugeniu Coşeriu, „sfere de alteritate" (Coşeriu 1994b: *Unitate lingvistică şi naţională*, 181–189). „Sferele de alteritate" între care pendulează individul sunt familia sa, grupurile şi reţelele sociale din care acesta face parte. „Sferele de alteritate" exprimă partiţionarea sociolectală a diferitelor idiomuri utilizate în comunicarea cotidiană. Angrenat în relaţionarea cu ceilalţi, individul manifestă, şi la nivel lingvistic, apartenenţa la un grup (etnic, profesional, confesional).

Descrierea alterităţii pe care o propunem are la bază structurarea cronotopică (Mardare 2005), sintagmatică a comunicării interculturale, completată de inserţia paradigmatică operată de categoriile antropologice ale societăţii. Modelul cronotopic al comunicării interculturale instituie, pe fundamente bahtiniene, sincretismul relaţiilor de ordin comunicaţional care se pot descrie la nivelul interacţiunilor sociale. Gabriel Mardare include în acest model patru serii cronotopice: seria etnoidiomatică, seria corpului social, cea a corporalităţii şi seria cronotopică a interacţiunilor sociale. Economicul, socialul, politicul, religiosul reprezintă descriptorii în funcţie de care comunităţile sunt prezentate şi arhivate de ştiinţa despre *ceilalţi* oameni. Este calea pe care o vom urma şi noi, ca un complement al sintagmaticii cronotopice a *celuilalt.* Comunicarea medicală constituie sfera societală în cadrul căreia vom aborda instituirea identităţii şi a alterităţii în contextul interacţiunii specifice dintre subiecţii săi.

[*] Facultatea de Litere, Universitatea „Vasile Alecsandri", Bacău, str. Spiru Haret, nr. 8, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 197–203

BDD-A1228 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:21 UTC)

2. Moduri discursive ale alterităţii

Modul în care discursul îl convoacă şi îl (re)prezintă pe *celălalt* este sugerat de ontologia relaţiei, promovată de Martin Buber şi asumată de Eugeniu Coşeriu. Natura limbajului implică modul de a fi al alterităţii. Prin intermediul limbajului avem acces la ceilalţi. Instituţiile sociale sunt creaţii de limbaj; după cum afirmă John Searle, realitatea apare ca un proiect social şi o construcţie participativă a actorilor ei.

Ca proiect discursiv, alteritatea urmează linia relaţiei – directe sau mediate – cu instanţa locutivă de referinţă. După cum arăta Martin Buber (1992), întâlnirea dintre *eu* şi *tu* are loc sub forma dialogului, în care cei doi actori interacţionează ca subiecţi ai comunicării. Distanţarea faţă de alteritate intervine prin transformarea lui *tu* în *acela*, această obiectivare a relaţiei permiţând experimentarea *celuilalt*. Francis Jacques plasează modurile de a fi discursive ale *celuilalt* în cadrul registrului alocutiv şi al celui delocutiv. Dimensiunea designativă şi cea acţională ale mesajului verbal inclus într-un context comunicaţional este observată şi de Patrick Charaudeau (1992: 574–578 şi urm.), care utilizează conceptul de *modalitate* pentru a desemna implicarea enunţătorilor în activitatea de limbaj. Modalităţile sunt considerate subcategorii raportate la trei tipuri de *acte locutive*: *actul alocutiv*, prin care locutorul implică interlocutorul în activitatea de enunţare, *actul elocutiv*, în care locutorul situează activitatea de limbaj prin raportare la sine şi *actul delocutiv*, în care „locutorul lasă să se impună discursul ca atare, ca şi cum nu ar fi deloc răspunzător de producerea acestuia. Locutorul şi interlocutorul lipsesc din acest act de enunţare” [trad. n.] (Charaudeau 1992: 575).

Patrick Charaudeau se referă la trei tipuri de modalitate: *modalitatea alocutivă*, care implică atât locutorul, cât şi alocutorul, este orientată către acesta din urmă şi „exprimă modul în care locutorul impune alocutorului poziţia şi voinţa lui”, *modalitatea elocutivă*, orientată către locutor şi *modalitatea delocutivă*, care este orientată spre mesaj, fiind „indiferentă faţă de distincţia locutor/alocutor”. Dintre formele discursive (actele de limbaj) subordonate modalităţii alocutive reţinem ordinul (*pleacă imediat!*), interdicţia (*îţi interzic să…*), autorizarea sau permisiunea (*îţi permit să…*), avertismentul (*te previn că…*), judecata pozitivă sau negativă (*Bravo, doamna asistentă!*), sugerarea unui fapt (*Eu te-aş sfătui pe dumneata să… mai subţire cu diagnosticele*), propunerea, cererea, întrebarea, deci toate tipurile de enunţuri orientate spre alocutor, această orientare fiind marcată gramatical prin apariţia persoanei a II-a în forma verbului sau a pronumelui[1].

În continuarea taxinomiei discursive a lui Francis Jacques, propunem discutarea ipostazelor discursive ale alterităţii urmărind *registrul alocutiv* şi *registrul delocutiv* al alterităţii. Registrul alocutiv corespunde dialogului, discursului direct, iar *celălalt*, în acest caz, îmbracă forma (rolul) lui *tu*. Registrul delocutiv este corelat cu discursul indirect, în cadrul căruia *celălalt* se prezintă ca *acela*. Vom urmări, în lucrarea de faţă, această disimetrie funcţională a prezenţei discursive a *celuilalt*. Vom examina registrul alocutiv al alterităţii, marcat de componenta intersubiectivă a limbajului, instituirea *alter*-ului ca subiect sau obiect

[1] „Alocutiv, -ă (Modalitate)”, în Bidu-Vrănceanu et al. 2001: 38.

BDD-A1228 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:21 UTC)

(semiotic) în dinamica schimburilor verbale înregistrate în situaţia medicală. Registrul delocutiv al limbajului (şi al alterităţii) surprinde reprezentările *celuilalt* la nivelul discursului social. Imaginea celuilalt va fi conturată, la nivel delocutiv, de modelul cronotopic al alterităţii, reprezentările *celuilalt* fiind obiectivate sociosemiotic în cadrul diferitelor practici de comunicare din cadrul discursului social.

3. Alteritatea în registru alocutiv

În cadrul registrului alocutiv consemnăm *întâlnirea* cu *celălalt*, evenimentul interacţiunii directe făcând posibilă revelarea şi instituirea lui *Tu* ca partener, ca subiect. Comunicarea interpersonală evoluează în măsura în care *celălalt*, protagonist generic, dobândeşte o identitate specifică prin includerea sa într-o semioză perpetuă de către subiectul emiţător. Identitatea *celuilalt* este subsumată unei logici a relaţiei şi a interacţiunii, în care elementele de ordin referenţial şi contextual sunt decisive pentru instituirea dialogică a semnificaţiei, comunicarea având un caracter procesual, deschis. Într-un studiu dedicat virtualităţii comunicaţionale a alterităţii, Aurel Codoban (2009) insistă asupra rolului relaţiei în edificarea identităţii şi a alterităţii, exprimând astfel o poziţie aflată în concordanţă cu axiomele paloaltiste. *Celălalt* apare ca o *construcţie de sens* în cadrul relaţiei de comunicare. Dubla dimensiune a comunicării, informativă şi relaţională, este subliniată de mulţi teoreticieni ai „gândirii comunicaţionale” (ca să reproducem formula consacrată a lui Bernard Miège) considerată ca gândire lingvistică. Merită să-l amintim aici pe Eugeniu Coşeriu, un exponent al pragmaticii lingvistice *malgré lui*.

Regimul alocutiv al alterităţii va fi discutat aici într-un cadru situaţional aparte, în contextul situaţiei medicale. Vom urmări dinamica identitate–alteritate în cadrul triadei medic–asistent medical–pacient, analiza noastră având la bază câteva secvenţe din opera cinematografică *Moartea domnului Lăzărescu*, în regia lui Cristi Puiu. Mesajul profund al discursului cinematografic pe tema depersonalizării individului poate fi interpretat drept un „parcurs generativ” în care asistăm la depăşirea identităţii personale şi instituirea alterităţii sociale. „Bătrâneţea e actorul principal şi în *Moartea domnului Lăzărescu*. Cei mai mulţi au văzut în el doar o critică la adresa serviciilor medicale din România. E o lectură simplistă – scena medicală e doar un pretext pentru substraturi mult mai profunde. Domnul Lăzărescu (cu prenumele caragialeşti Dante-Remus) este un personaj semi-ionescian (din partea cea mai tragică a operei lui Eugen Ionescu), care trăieşte derizoriu şi *moare* derizoriu. Filmul vorbeşte despre moartea neeroică, despre moartea măruntă, despre tragismul vieţii şi tragismul morţii, în esenţă despre tragismul condiţiei umane” (Brătan 2006: 61).

Scena enunţării discursului alterităţii la care ne referim este, deci, scena medicală, contextul general în care se petrece interacţiunea din cadrul situaţiei medicale ilustrată cinematografic şi obiectivată prin mai multe contexte spaţiale specifice: domiciliul pacientului, ambulanţa – teritoriul interstiţial dintre instituţiile medicale, cabinetul de consultaţii, salonul. Transformarea („moartea”) este sugerată, metaforic, prin relaţia dintre desemnarea „domnul Lăzărescu”, formă reverenţioasă a indicării identităţii *celuilalt* şi lipsa

BDD-A1228 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:21 UTC)

indicatorului referenţial al persoanei din replica ultimului medic, în care referirea la pacient se realizează indirect, metonimic: *Vă trimit sus un hematom subdural*, completată cu o descriere delocutivă: *Vine de la Filaret.* […] *62 de ani. Nu ştiu dacă e alcoolic, dar băutor e sigur. Celălalt* pendulează între rolurile de *subiect* şi *obiect*, roluri configurate discursiv în protocolul comunicării medicale.

Din perspectiva registrului alocutiv al alterităţii, comunicarea medicală se instituie ca un *joc de limbaj* a cărui performativitate rezidă în a construi un discurs secund, unitar, *diagnosticul*, care succedă unei serii de discursuri prime în care bolnavul poate ocupa rolul de *subiect* sau pe acela de *obiect*. Pacientul apare ca *subiect* în cadrul comunicării medicale în următoarele situaţii:

1. în cazul declaraţiilor, cu valoare anamnestică, notate în foaia de observaţie la rubrica „Istoricul bolii", introduse de un verb din categoria *verba dicendi*: „bolnavul afirmă că/ susţine că/ relatează că, de câteva zile, prezintă cefalee şi vărsături":

> Deci, domniţă, am o durere de cap. Aşa, cam de câteva zile, mă doare capul şi vomez.
> Dar eu nu cred că-i de la stomac...

2. în cadrul interacţiunii verbale cu actorii de sănătate (medic, asistent medical sau personal de îngrijire) din timpul consultaţiei medicale sau al investigaţiei de specialitate. Dialogul referenţial vizează obţinerea de informaţii care, coroborate cu elementele obiective (obţinute prin metodele tradiţionale ale consultului clinic: inspecţia, palparea, percuţia, auscultaţia) şi cu examinările paraclinice (de exemplu, explorările imagistice şi analizele de laborator), conduc la stabilirea diagnosticului. Astfel, rolul de *subiect* este alocat, (şi) în comunicarea medicală, în raport cu activitatea de limbaj.

Identitatea actorilor comunicării medicale este afirmată, în primul rând, lingvistic. Aceasta este premisa de la care plecăm în analiza retoricii alocutive a alterităţii medicale.

4. Subiecţi şi subiecte ale comunicării medicale

Cadrul: Acasă la domnul Lăzărescu.
Acţiunea: Domnul Lăzărescu este consultat de asistenta de pe Salvare.
As: Spuneţi că vă doare stomacul... Ieşiţi afară cu sânge, v-aţi uitat?
L: Fac moale ca apa, aproape apă.
As: (*palpează abdomenul pacientului*)
L: Au, doare acolo...
As: Aici? (*continuă să palpeze abdomenul*) Aici vă doare?
L: Au, au, da!! Chiar nu se vede că sunt operat? Chiar nu vreţi să vedeţi anumite lucruri?
Vecinul: Stai liniştit!
As: Am înţeles! Gata, îmi cer scuze!... Da' n-aţi observat urme de sânge... sau să fie un scaun negru la culoare?
L: Nu e melenă, doamna asistentă, nu mai insistaţi. Eu fac doar moale mereu şi am crampe.
As: Nu e melenă, ziceţi... Dar de mâncat mâncaţi?
L: Mănânc, da. Mezeluri şi brânzeturi.

BDD-A1228 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:21 UTC)

As. Aţi observat cumva să fi slăbit în ultima săptămână, în ultima lună?
L: Cam două găuri de curea.
As: Cum aţi zis?
L: Da, am slăbit circa două găuri de curea.
As: Da, am înţeles... Mai stă cineva cu dumneavoastră sau locuiţi singur?
Vecina: Nu, stă singur.
L: Stau cu trei pisici într-un bloc cu vecini care nu iubesc animalele.
Vecina: Păi dacă au purici cum să le iubim?
As: Dumneavoastră o să veniţi cu mine pentru că trebuie să vă vadă un medic specialist.

În exemplul ales, în care contextul spaţial este apartamentul bolnavului, se observă interferenţa registrelor de comunicare datorată întrepătrunderii mai multor sfere de alteritate, considerate ca serii cronotopice. În acest cadru se configurează identitatea personajului, cu vecini şi pisici (un refren de altădată trimitea „la fereastra unde doarme o pisică", iar unul dintre afişele filmului reproduce imaginea pisicilor domnului Lăzărescu!), cu personalitatea sa, cu o anumită experienţă de viaţă şi de discurs. Pledoaria pentru modelul cronotopic al comunicării, reconfigurat într-un model al alterităţii, exprimă sincretismul tuturor acestor elemente, pe care se fundamentează evenimentul enunţării, al actului de limbaj. Activitatea autoimplicativă a declaraţiei este menită să asigure nivelul interreferenţial al comunicării, astfel încât comportamentul de tip „anchetă" al investigatorului să se înscrie în cadrele firești ale logicii relaţiei. Bolnavului nu trebuie să i se inducă răspunsurile („nu-i aşa că...?"), iar sub aspect lexical trebuie alese desemnări aflate în concordanţă faţă de competenţa coreferenţială a pacientului.

Prezentând specificul comunicării de ordin lingvistic dintre medic şi bolnav, Baylon şi Mignot (2000: 262–264) arată că sistemul de întrebări şi răspunsuri poate fi analizat în direcţia etic/emic.

Descrierea *etică* ţine seama de dihotomia *psyche* vs *soma* şi se traduce prin: a) întrebarea explicită, care se adresează medicinei organiciste, medicului care tratează corpul; b) întrebarea implicită, care aparţine psihologicului.

Descrierea *emică* observă, în cadrul comunicării medic–bolnav: a) un schimb comunicaţional în care sunt implicate, în proporţie inegală, elemente verbale, nonverbale şi paraverbale; b) un dialog medical între simptome şi tratamente, construit cu ajutorul limbajului medical, care are în vedere rolul medicului şi competenţa sa profesională; registrul de limbaj utilizat poate varia de la nivelul „lexicului comun" către un „lexic specializat", în funcţie de cultura medicală a pacientului şi de intenţiile celui care conduce „jocul" discursiv, cadrul medical; c) un dialog subteran, implicit, al psihismelor, al inconştientului, al afectivităţii.

Aceiaşi autori remarcă utilitatea folosirii de către medic a unui „limbaj clar şi simplu", ceea ce presupune utilizarea parcimonioasă a „cuvântului ezoteric". Trebuie evitată „capcana umorului şi a ironiei", „tonul glumeţ, cumsecade".

Asistenta medicală se află, în exemplul discutat, într-o situaţie paradoxală în care modalităţile *a fi* şi *a părea* intră într-un conflict care exprimă, în fapt, poziţia sa în cadrul relaţiei identitate-alteritate, relaţie la nivelul căreia profesia asistentului medical se confundă,

BDD-A1228 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:21 UTC)

în anumite momente, cu aceea a medicului. Componenta medicală este teritoriul „disputat” de cele două profesii, de multe ori asistentul medical fiind considerat un reprezentant de gradul al doilea al medicinei, mai accesibil din punct de vedere uman decât medicul. De multe ori, o „doamnă asistentă” a venit cu sfaturile salvatoare, argumentul suprem fiind acela că „lucrează cu medicii, deci ştie ea!”. Comportamentul dialogal asumat al asistentei medicale este, deci, unul similar cu al medicului, care adună date anamnestice menite să configureze situaţia medicală. În faţa medicului, prezenţa asistentei se estompează. Rolul său devine unul de reflector delocutiv al pacientului, de enunţător lipsit de autonomie referenţială. Asistenta este o voce, fără a fi legitimată ca prezenţă discursivă, o voce care dublează, în ecou, pacientul sau medicul, după caz:

> **L** (*privind către asistenta de pe Salvare*): Spuneţi că doare capul. Spuneaţi...
> **Dr. 1**: Ce ziceţi? Vă doare capul?
> **As**: Da, da, îl doare capul. De fapt, noi ne-am dus la adresă că ne-am gândit că poate să fie şi-o meningită.

5. Concluzii

Cadrajul discursiv al alterităţii pe care îl propunem – registrul alocutiv vs delocutiv – are în vedere rolurile comunicaţionale generice ale celuilalt, văzut ca subiect care formulează acte de limbaj ori ca obiect al acestora. Reiterăm astfel perspectiva coşeriană conform căreia limbajul are atât o dimensiune „obiectivă”, referenţială, cât şi una „intersubiectivă”, dată de importanţa sa în comunicare: „omul, ca subiect vorbitor şi creator al limbajului, presupune şi alte subiecte [...] întrucât conştiinţa creatoare a limbajului este o conştiinţă deschisă spre alte conştiinţe” (Coşeriu 1994a: 138), deschisă spre alteritate. Prin latura intersubiectivă, manifestarea lingvistică implică atât solidaritatea cu o tradiţie lingvistică, cât şi cu o comunitate de vorbitori, determinată istoric şi sociocultural.

BIBLIOGRAFIE

Baylon, Mignot 2000 = Christian Baylon, Xavier Mignot, *Comunicarea*, traducere de Oana Ocneanu şi Ana Zăstroiu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”.

Bidu-Vrănceanu et al. 2001 = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Nemira.

Brătan 2006 = Laurenţiu Brătan, *Copilul teribil al filmului românesc*, în Mihai Fulger, *„Noul val” în cinematografia românească*, Bucureşti, Grup Editorial Art.

Buber 1992 = Martin Buber, *Eu şi tu*, traducere de Ştefan Augustin Doinaş, Bucureşti, Editura Humanitas.

Charaudeau 1992 = Patrick Charaudeau, *Grammaire du sens et de l’expression*, Paris, Hachette.

Codoban 2009 = Aurel Codoban, *Virtualitatea comunicaţională a alterităţii*, în „Transmodernity: managing global communication. Proceedings of the Second ROASS Conference”, Bacău, Editura Alma Mater, p. 288–298.

BDD-A1228 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:21 UTC)

Coşeriu 1994a = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, „Ştiinţa".

Coşeriu 1994b = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe (1992–1993)*, Iaşi [Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993].

Coşeriu 2009 = *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, antologie, argument şi note de Dorel Fînaru, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Fulger 2006 = Mihai Fulger, *„Noul val" în cinematografia românească*, Bucureşti, Grup Editorial Art.

Jacques 1979 = Francis Jacques, *Dialogiques*, Paris, Presses Universitaires de France.

Mardare 2005 = Gabriel Mardare, *Séries chronotopiques et matrices stylistiques dans l'élaboration des modèles de la communication interculturelle. Un possible dialogue entre Bakhtine et Blaga*, în „ROCSIR – Revista Română de Studii Culturale (Pe Internet)", no. 1/2005, http://www.rocsir.usv.ro/archiv/2005_1/3GabrielMardare2005.htm.

THE CHRONOTOPY OF ALTERITY IN COSERIU'S READING

ABSTRACT

The linguistic anthropology of Eugenio Coseriu reconsiders the importance of the person which communicates and of the context in order to structure the communicative message. The ethnolinguistics and the psycholinguistics appear like communication sciences, which together with the structural anthropology, give a systemic vision on "the other". The relationship between language and culture defines, according to Eugenio Coseriu, "the alterity spheres".

These "alterity spheres" among which the individual balances, are his family, the social groups and networks to which he belongs are sociolects, idioms of everyday communication. While getting into relationship with the other people the individual leaves the mark of belonging to a group (ethnic, professional, confessional).

The description of the alterity that we suggest is based on the chronotopic structuring of intercultural communication, based on a syncretic vision on this phenomenon. We shall deal with instituting identity and alterity within the context of specific interaction between the subjects of medical communication, an alterity sphere characterized by specific dialectics of the communicative roles.

Key-words: *Eugenio Coseriu, chronotopy of alterity, alterity spheres, intercultural communication, medical communication.*

BDD-A1228 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:56:21 UTC)